

ských zemích však patří senioři ke skupině, která se o politiku více zajímá. V tomto ohledu tak autorka nepřináší jasné závěry o tom, zda je vyšší zájem starších generací o politiku dán věkem, nebo spíše efektem kohorty.

Poslední empirická kapitola otevírá téma, které je v souvislosti s aktivním stárnutím často skloňováno především v zemích na západ od našich hranic, v českém kontextu se mu ale zatím nedostalo výraznější pozornosti. Sedmá kapitola představuje dobrovolnictví jako příklad občanské participace seniorů/rek. Autorka v ní poněkud překvapivě vyvrací představu o nízké občanské participaci českých občanů. S téměř 30 % lidí věnujících se nějaké formě dobrovolnické práce se naopak Česká republika v rámci Evropy řadí mezi aktivnější země (s. 138). Poněkud méně překvapivě pak autorka poukazuje, že determinantem zapojení se do dobrovolnictví se stávají především hodnotové orientace jednotlivců (především příklon k postmaterialismu), zatímco sociodemografické charakteristiky (včetně věku) hrají spíše okrajovou roli.

S ohledem na aktuálnost tématu a přehlednost prezentace závěrů nepochybují o tom, že si kniha najde své čtenářstvo napříč různými disciplínami. Jednotlivé kapitoly mají převážně deskriptivní charakter (což autorka sama přiznává). V kontextu deklarovaného záměru knihy to však není nutné vnímat jako velkou slabinu. Ačkoliv by knize prospělo větší propojení jednotlivých témat a na některých místech i větší ambice jít za popis jednotlivých dat, kniha v současné podobě úspěšně plní svůj cíl představit různé roviny participace seniorů/rek ve společnosti. Je přitom potřeba ocenit, že autorka do svých úvah o aktivním stárnutí nezapojuje pouze hojně diskutovaná témata, jako je participace na trhu práce či celoživotní vzdělávání. Se zájmem jsem rovněž četla reflexi nad samotným konceptem aktivního stárnutí, která by ale mohla být více vtělena i do jednotlivých empirických kapitol. Jako celek představuje

knihu Marcely Petrové Kafkové jeden z nejucelenějších pokusů o představení různých rovin participace (nejen) seniorů/rek v různých sférách společnosti, a to jak na úrovni jejich hodnotových postojů, tak i konkrétního jednání.

Jaroslava Hasmanová Marhánková

Petra Šanderová: *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*
Praha: SLON 2011, 162 s.

V knize *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém* se autorka Petra Šanderová zabývá fenoménem adopce vzhledově odlišných dětí v rámci České republiky. Výzkumu autorky se dá rozumět jako reakci na slova a publikace Terezy Boučkové, která svou špatnou zkušenost s adoptí romských dětí popsala ve scénáři k filmu *Smradi* a pak také ve svém románu *Rok kohouta*. Autorka se pomocí důkladné metodologie pokouší prozkoumat běžně sdílenou představu o adopci vzhledově odlišných dětí v České republice a pak mnohé z těchto představ vyvrátit na základě hlubšího porozumění danému tématu, které se opírá o teorii sociálního konstruktivismu.

Adopci dle autorky můžeme rozumět jako sociální instituci, která na jednu stranu poskytuje domov opuštěným dětem, aby zároveň zprostředkovala možnost uspokojení rodičovských potřeb především těm jedincům, kteří vlastního potomka mít nemohou. Prvním problémem, kterým se autorka v kontextu adopce zabývá, je tělesnost. Tělo bylo v minulosti chápáno jako pevná, neměnná entita, která podléhá empirickým pravidlům biologické vědy. Tato pravidla měla existovat před veškerou proměnlivostí a nestálostí kulturních změn a diverzity a bylo na ně nahlíženo jako na neměnné vnitřní nutnosti. Tělo však dnes dle autorky nemůžeme považovat za pou-

ze a čistě biologickou danost. Tělo nepatří pouze do řádu přírody, ale je naopak zdůrazňována sociální konstrukce tělesnosti v každé kultuře. Autorka uvádí, že „dichotomie mysli a těla je výtvozem partikulárního kulturního uspořádání“ (s. 16).

Lidské tělo je tedy ambivalentní entitou, kterou nemůžeme zařadit výhradně ani do světa přírody, ani do světa kultury. Skrze lidská těla vnímáme svět kolem nás a jenom jeho prostřednictvím můžeme svět poznávat a dávat mu smysl. Zároveň však zpětně dochází k formování našeho těla skrze kulturní normy vytvořené člověkem. „Tělo je [...] předmětem hlubokého kulturního zájmu, definování, tvarování a disciplinace. Skrývá v sobě mnoho významů, které čekají na odhalení.“ (s. 25)

Výzkum autorky sestává ze čtyř částí a jeho metodologie je velice komplexní a důkladná. Pro zorientování se v dané problematice autorka nejprve provedla rozhovory s odborníky, kteří se věnují tématu náhradní rodinné péče. Jednalo se o sociální pracovníky městského úřadu, dětského domova a kojeneckého ústavu. Provedeno bylo šest polostrukturovaných rozhovorů. V druhém kroku získala autorka velké množství informací dvoutýdenní praxí na odboru sociálních věcí jednoho z městských úřadů. Během praxe měla možnost nahlédnout do dokumentace žadatelů o osvojení a do dokumentace dětí čekajících na umístění do náhradních rodin spadajících do daného okresu. Z těchto dokumentací pak bylo možno čerpat potřebná data.

Třetí fáze výzkumu spočívala ve využití metod kognitivní antropologie. Cílem této fáze výzkumu bylo zjistit, jaké stereotypní představy se vážou k lidem s odlišnými tělesnými charakteristikami a jak tyto představy ovlivňují ochotu lidí přijmout vzhledově odlišné dítě s danými charakteristikami. Autorka dotázala 49 respondentů, věkově mezi 20–45 lety. V tomto věkovém rozmezí lidé většinou uvažují o možnosti mít dítě. Respondenty autorka vybrala podle předem stanovených kategorií –

sledovala gender respondentů, dosažené vzdělání, náboženskou víru, místo bydliště a počet vlastních dětí.

Jako první autorka použila metodu párového srovnávání – respondentům byly předkládány dvojice fotografií dětí s různými tělesnými charakteristikami (dítě bělošské, černošské, asijské, romské a postižené). Výběr této metodologie autorka uvedla jako reakci na dotazníky používané na odborech sociální péče. V souvislosti s těmito dotazníky autorka uvádí chybu, která jistým způsobem reflektuje pohled na vzhledově odlišné jedince v České republice. V lidovém a neméně často i vědeckém diskursu se směšují kategorie kultury, etnicity a rasy. Obecně se předpokládá, že dítě odlišného vzhledu (tedy dle autorky odlišné etnicity či rasy) je také automaticky nositelem kultury, která je mu přisouzena právě na základě jeho vzhledu či původu. Tento předpoklad však byl antropologií dle autorky již dávno zpochybněn.

Během procesu párového srovnání fotografií bylo respondentům postupně předloženo deset párů fotografií. Tyto páry a jejich pořadí byly vygenerovány počítačovým programem ANTHROPAC. Pomocí tohoto programu byla vygenerována sada dotazníků, v nichž jsou jednotlivé dvojice fotografií náhodně seřazeny. Dle autorky je tedy každý z dotazníků originálem. Respondenti si při plnění zadaného úkolu měli představit, že se dostali do situace, kdy se rozhodli adoptovat dítě. Poté jim byly představeny dvojice fotografií a měli z každé dvojice označit tu, kde dítě na fotografii méně odpovídá představě dítěte, které by byli ochotni přijmout do své rodiny. Autorka uvádí, že negativní formu otázky vybrala záměrně, jelikož lidé mají častěji představu o tom, co nechťejí, nežli chtějí. Respondentům byly fotografie předkládány bez dotazníku, ze kterého by mohli vyčíst nálepky přiřazené k jednotlivým fotografiím (dítě asijské, romské apod.). Nebyli tedy nijak konfrontováni s předchozími rasovým či etnickým označením dítěte.

Vše tedy záleželo pouze na jejich vlastním úsudku.

Další použitou metodou byl *free listing*. Respondenti měli vyjmenovat co nejvíce charakteristik (nejméně tři), které jim přijdou na mysl ve spojitosti s jedincem romského původu, bělochem, jedincem s asijskými rysy, tmavou barvou pleti a nakonec s postiženými jedinci. Pomocí této metody autorka zjišťovala základní významy a charakteristiky, které lidé připisují dané skupině. Výsledky poté opět zpracovala pomocí programu ANTHROPAC.

Poslední fáze výzkumu byla zaměřena na hloubkové rozhovory se samotnými osvojiteli a pěstouny. Autorka provedla jedenáct rozhovorů a zjišťovala především motivace k přijetí dítěte jiného vzhledu, než jaký má náhradní rodina, a zkušenosti rodiny s jeho výchovou. Z deseti informátorů, které autorka zpovídala, přijala v jednom případě rodina romské dítě a v jednom asijské.

V kapitole *Rodina v kontextu západní koncepce příbuzenství* se autorka zabývá způsobem, jakým v západní společnosti nahlížíme na fenomén příbuzenství. Uvádí, že i v dnešní individualizované, post-industriální společnosti budí bezdětnost rozpaky a jedná se o anomálii, na kterou okolí nahlíží s despektem. Jedním řešením je obrátit se na medicínu, avšak pokud ani ta nepomůže, nabízí se adopce. Naše představa příbuzenství je podle průzkumu autorky převážně založena na sdílení tělesných substancí (krev a maso, geny...), v jejichž důsledku dochází k podobnosti tělesných rysů a pak také k podobnosti povahové či charakterové. Tyto představy dle autorky silně ovlivňují uvažování o adopci. Tělesné prožívání mateřství je dle autorky nedílnou součástí vztahu k dítěti, ať už je potomkem biologickým, či osvojeným. Náhradní rodiče často pojí k osvojenému dítěti tělesná pouta, která by chovali i ke svému biologickému dítěti, a nepovažují je za méněcenná.

Zajímavým zjištěním autorky je, že při adopci často nejde o pomoc opuštěnému

dítěti, ale saturaci vlastních rodičovských potřeb. V některých případech je pak touha po rodičovství tak silná, že jakékoliv další požadavky na dítě jdou stranou. I přes silnou touhu získat dítě je hlavní motivací osvojení dle autorky zároveň snaha zajistit pokračování rodu. Aby pak dítě mohlo alespoň do jisté míry reprezentovat daný rod a udržet sociální status rodiny, musí splňovat jisté charakterové, vzhledové a intelektové kvality.

V kapitole *Adopce dětí odlišného vzhledu* se autorka dostává k hlavnímu tématu své práce. Uvádí, že v současnosti je zákonem prosazován „barvoslepý“ přístup k adopci. Tento zdůrazňuje nedůležitost rasy při tvorbě nových rodin. Důležitější než rasa či etnicita je pro zdravý vývoj dítěte tvorba pevných rodinných pout. Mnoho publikací však upozorňuje na nutnost specifické výchovy dítěte odlišné rasy či kultury vzhledem k jeho kulturnímu dědictví. Jak již autorka uvedla v předchozí kapitole, v Česku je v současnosti problém s vnímáním konceptu kultury v souvislosti s jeho napojením na pojmy, jako je rasa či etnicita. Kultura není statická, ale je předmětem neustálé redefinice a vyjednávání. Vnímání kultury v oblasti problematiky adopce je však velice zjednodušené a dle autorky zároveň v rozporu se základními antropologickými poznatky. Situace v České republice je podobná situaci v USA, kde dochází nejen k nadreprezentaci určitého typu dětí v ústavní péči, ale zároveň k antropologicky nepřijatelnému způsobu vnímání konceptu kultury. Autorka uvádí, že problém umisťování romských dětí do rodin má dvě strany. Na jedné straně za ním stojí ochota či neochota úřadů umístit tyto děti do rodin, na druhé straně pak ochota žadatelů takové děti přijmout.

Toto téma autorka dále podrobněji rozvádí v následující kapitole *Ochota přijmout dítě odlišného vzhledu v ČR*. Pojem etnicita či rasa díky své dezinterpretaci širokou veřejností autorka záměrně neuvádí, místo něj tedy k odlišným dětem odkazuje

jako k dětem odlišného vzhledu. Co se týče preferencí k adopci mezi různými druhy dětí odlišného vzhledu, je dle autorky možno vysledovat jistý trend. Na první příčce se obecně objevuje dítě bělošské. Na druhé a třetí se pak střídá dítě černošské s dítětem tělesně postiženým. Preference tedy neodpovídají škále tmavosti odstínů pleti, jako tomu je v USA. Dle autorky tedy neplatí obecně sdílená představa z dob kolonialismu, že čím světlejší odstín, tím lepší, a dochází tedy k závěru, že „... vnímání těla a všech aspektů s ním spojených, je sociálně konstruované, a proto také ve svém rozsahu partikulární“ (s. 77).

Důležitým zjištěním, které je rozvedeno v následující kapitole *Pohled na ty „druhé“* je fakt, že zatímco romské děti jsou stigmatizovány, černošské často obsazují hned druhou příčku v preferencích respondentů. Autorka uvádí, že respondenti nemají s lidmi tmavé pleti vzhledem k jejich velice malému zastoupení v české společnosti mnoho zkušeností. Zatímco přijetí romského dítěte tedy může sociální status rodiny snížit, přijetí černošského ho naopak zvyšuje. V USA je tomu však naopak. Ve vztahu k černošským dětem v Česku převládá dle autorky jakýsi spasitelský étos, který společnost kladně hodnotí, a je tedy zdrojem vysokého společenského statusu. Ve světle tohoto zjištění jsou pak mnohem pochopitelnější nízké preference udělované asijským dětem, jelikož v Česku převládá negativní stereotyp nad pozitivním: děti jsou automaticky společností považovány za potomky zdejších imigrantů z Vietnamu. U postižených dětí pak dochází k jisté ambivalenci, kdy se u některých respondentů mísí touha pomáhat (a tedy zájem o toto dítě) s touhou po perfektním dítěti (a tedy nezájem).

Romské děti, které jsou v Česku v kontextu adopce palčivým tématem, jsou pak vnímány nejvíce negativně. Autorka uvádí tři vzájemně provázané příčiny tohoto fenoménu. Prvně se jedná o příčiny vnitřní, kdy ve společnosti převládá víra ve vrozené

a nezměnitelné charakteristiky romských dětí, které se neshodují s hodnotami majoritní společnosti. Následují příčiny vnější, kdy se rodiny často snaží nějak vyrovnat se vzhledem dítěte a připsat mu jiné, pozitivnější vnímané významy. Toto však neplatí u všech rodin a některé jsou na romský původ svého dítěte pyšné. Poslední příčinou je pak problém podobnosti. Výchova dítěte je náročnou kapitolou v životě a podoba dětí svým rodičům tuto kapitolu často usnadňuje. Dle autorky však i přes fyzickou odlišnost adoptovaných dětí často dochází ke zpodobnění s rodiči skrze gesta, chování apod. Tato chybějící tělesná podobnost se tedy dá do jisté míry nahradit. Autorka uvádí, že tedy existují praktiky a mechanismy, jak chybějící podobnost v rodině alespoň do jisté míry saturovat. Veřejností je však i přesto tento druh adopce vnímán jako nebezpečný, jelikož nesplňuje společensky sdílené normy vycházející z biologické definice příbuzenství.

Petra Šanderová pro svůj výzkum použila důkladnou metodologii a svůj výzkumný problém si velice přehledně rozvrhla a neméně přehledně jej zpracovala. Některé závěry potvrzují obecné dojmy ve společnosti, avšak díky vhodně zvolené metodologii a schopnosti hlouběji porozumět danému problému bez současné ztráty celkového nadhledu autorka potvrdila společenský přístup k adopci vzhledově odlišných dětí v Česku jako sociálně konstruovaný. Zjištění, že v lidovém a neméně často i vědeckém diskursu se směřují kategorie kultury, etnicity a rasy, pak poukazuje k místu, kde mohou ležet některé z kořenů tohoto antropologicky poněkud problematického přístupu. V závěru autorka uvádí, že nejdůležitějším faktorem vždy je, aby dítě žilo v milující rodině. Odlišný tělesný vzhled dítěte od jeho rodiny sice může působit jisté problémy v jeho adaptaci, avšak problémy, které vznikají v důsledku silné deprivace dítěte, mohou být dle autorky mnohem závažnější.

Martin Janas